

*Дарио О. Кришић**

О СРБИМА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ У ДЕЛИМА ЈОХАНА ГЕОРГА КОЛА

Сажетак

Рад се бави разматрањем националних идентитета, етничким распрострањем, антрополошким, карактерним и културним особеностима Срба, наведеним у путописима немачког географа и историчара, Јохана Георга Кола. За разлику од рада представљеног у прошлом броју овог часописа, пажња је посвећена Коловим путовањима у Будимпешту, Срем, Истру, Далмацију и Црну Гору. Путописичева тумачења и закључци, упоређују се са подацима еминентних историчара, географа, етнографа и статистичара посматраног раздобља. Тиме се поткрепљује истинитост тврдњи низа цењених аутора, да је географски опсег насељен српским народом, још средином 19. века био много шири од данашњег. Такође, на основу Колових података који се упоређују с другим релевантним изворима, пориче се могућност било каквих хегемонистичких тежњи Срба према околним народима. С друге стране, на темељу сведочења овог путописца, расветљава се време покатоличавања православних Срба у Пешти и Будиму, и појашњава се етничко порекло Буњеваца, Шокаца, Истрана, Далматинаца, Дубровчана, Бошњака и Црногораца. Закључује се да је у подручјима која су у прошлости углавном била насељена становништвом српског етноса различитих вера, хрватски етним проширен тек у другој половини 19. века. Скреће се пажња на присутност србофобије код Мађара и мађарских Немаца у тадашњој Будимпешти, чији узроци имају корен у етничким, језичким, религијским и економским разликама.

* Докторанд на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

Кључне речи: Срби, Рашани, Хрвати, католички Срби, Србо-Хрвати, Шокци, Буњевици, Морлаци, Дубровчани, Црногорци, Илири.

1. ЈОХАН ГЕОРГ КОЛ У ПОСЕТИ „РАЦЕНШТАТУ“

Од 14. до 18. века, у европским путописима, енциклопедијским делима, документима, државним исправама, па и географским картама, на простору данашње Војводине, Славоније, јужне Мађарске и западне Румуније, бележи се „земља Рашка“ (лат. и енгл. *Rascia*; мађ. *Rácság, Rácország*; нем. *Ratzenland, Rezenland*, итд.), коју већином насељавају Рашани, тј. Расцијани или Раци (мађ. *Rácok*; нем. *Ratzen, Raizen*; енгл. *Ratzians, Rasciani, Natio Rasciana*, итд), досељени углавном током сеоба, након пада српских земаља под Османлије. Иако су Мађари у 10. веку практично освојили словенску земљу (Блатенску кнежевину и делове Великоморавске кнежевине), а затекле Словене потчинили и стопили у мађарски народ, Срби су поново у већем броју почели да насељавају Банат, Поморишје, Срем и Бачку у време владавине краља Сигисмунда (1368-1437) и Матије Корвина (1458-1490), склањајући се испред турске најезде. Деспот Вук Гргуревић-Бранковић са избеглим је Србима ступио у службу угарског краља Матије Корвина, који му је дао поседе Сланкамен и Купиник у Срему, а 1471. и титулу „Деспот Краљевине Србије“. Колика множина Срба је тада долазила на поменуте просторе, говори извештај поменутог угарског краља из 1483. године, у којем је поменуо 200.000 српских придошлица током претходне четири године, а слично се поновило и 1502.¹⁾ Досељеним Србима, смештеним у Тур, Коморан, Будим, Варадин и Ковин, поменути угарски краљ поверио је један део дунавске флоте, а њихову лојалност придобио је привилегијама, на основу којих ће настати будуће српске црквене општине.²⁾ Деспоти Стефан Лазаревић и Ђурађ Бранковић имали су своју палату у будимској Тврђави, о чијој раскоши сведоче средњовековни детаљи, откривени након Другог светског рата. На обновљеном здању је 1987. године постављена спомен-плоча с ликом деспота Стефана Лазаревића. Будим је пао у турчке руке 1541. године, а ослобођен је током Аустријско-турског рата 1686.

1) Славко Гавриловић, *Из историје Срба у Хрватској, Славонији и Угарској (XV-XIX век)*, Филип Вишњић, Београд, 1993, стр. 12.

2) Вера Филиповић, Александар Рафаиловић, *Срби у Будимској доњој вароши Табан према пописима из 18. века*, Архив Србије, Београд, 2014, стр. 13.

Српско предграђе формирало се у Пешти унутар градских зидина, око цркве, док су се у Будиму Срби настанили на падинама Табана, у „дољој вароши“, која се простирала између Гелертовог брда, будимске тврђаве и брда Напхеђ (Орловац), уз Дунав, Ђавољи поток, до будимских брда. Било је то најстарије предграђе Будима, које се још почетком прошлог столећа називало „Српска варош“, за Мађаре „Рацварош“, а за Немце „Раценштат“. У Табану су Срби остали да живе и у време турске окупације, а сам назив потиче од „штављача коже“.³⁾ У раздобљу од Сеобе 1690. године, до ослобођења Београда 1718. године, та српска варош у Будиму сматрана је „својеврсним центром Срба“.⁴⁾ Аустријски цар Леополд Први је већ 1696. године дозволио Србима стицање грађанских права, док се одсељавања српског народа из Будима бележе половином 19. века, отприлике у време када га је посетио и Јохан Георг Кол (Johann Georg Kohl). Познати немачки географ, историчар и путописац, чија кратка биографија је објављена у прошлом броју овог часописа, у делу „Стотину дана на путовањима у аустријске државе“ из 1842. године, посветио је посебно поглавље о Србима у Будиму и Пешти: „Рашански град – Турска купатила и источњачки ходочасници“. Посматрајући са балкона своје хотелске собе лепу слику Будима, Кол је опазио и део града који се налазио између опсерваторије и „нарочито занимљивог Брда Замка“ (*Schloßberg*), начиканог црквама и палатама. Радило се о поменутом Табану или Раценштату (*Taban oder die Raizenstadt*), делу Пеште са око 1,000 малих кућа на падини стрмог брда званог Блоксберг (*Blocksberg*), са терасастим заравнима које су се уздизале једна изнад друге.⁵⁾

Путописцу је и овде постало јасно колика је распрострањеност Рашана широм Мађарске, пре свега у Банату, Бачкој и Срему, где су дошли из „Србије, њихове отаџбине“,⁶⁾ напомињући да тада још увек постоји мноштво српских градских четврти и у другим познатим мађарским градовима. Проналази Србе у мањем броју и на северу Мађарске, где су тада већином живели Словаци и Русини. Наводи и разлоге доласка Срба у аустријске земље, као и чиме се баве – они су успешни као скелеције и трговци на Дунаву, а при-

3) Исто, стр. 17.

4) Исто, стр. 18.

5) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Vierter Theil, Reise in Ungarn, Erste Abtheilung, Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig, 1842, стр. 253.

6) Исто, стр. 256.

спели су услед угњетавања Турака.⁷⁾ Такође подсећа да су Рашани и Немци крајем 17. века доведени у Пешту, која је тек била отета из руку „варварских Турака“ (под Карлом Лотариншким 1686. г.), да би је населили. Рашани су изабрали Блоксберг, док су се Немци утврдили на Брду Замка. Међутим, Немци су временом толико постали бројнији, да се цео град у то време већ сматрао њиховим, јер су и сами Срби већ „напола постали Немци“.⁸⁾

Када је одлучио да посети Раценштат или Рашански Град, четврт му се није чинила привлачног изгледа, као ни куће у којима живе, а сам боравак, посебно ноћу, могао је да буде опасан по странце. Прво што је уочио, улазећи у једно мало раценштатско двориште, биле су посвуда окачене слике, што му је „потврдило гласине“ да тај народ „попут сврака“ воли да поставља шарене сликовне приказе на врата и греде. Међу њима, окачен на шупи, био је чак и портрет „покојног пруског краља у мађарској народној ношњи“.⁹⁾ Власника куће у којој се обрео, извесног Богдановића, није затекао, пошто је дотични помагао немачком суседу у винограду. Кол је уочио да су му собе биле веома уредне, украшене иконама Христа и различитих светаца. Дочекала га је домаћица и њен син јединац, који су разумели немачки, као и сви остали Срби у Раценштату. Путописац нас обавештава да је малобројност деце била уобичајена и код Срба и код Мађара, те да су се српске жене стиделе трудноће, за разлику од немачких или словачких, које су „непрестано биле благословене“.¹⁰⁾

Православни народи који су пребегли у хришћанску Европу пред османлијском најездом и који су били принуђени да у она тешка времена преживе на било који начин, од домицилног католичког становништва нису благонаклоно прихваћени. Донекле је извесна србофобија разумљива, пошто се велики број Срба, као што је претходно Кол запазио и у Бечу, почео добро сналазити у трговини од Дунава до Јадрана, а били су од пре познати и по војничком духу и напраситости. С тим у вези, Кол пише: „*Рашани су у целој Мађарској на јако лошем гласу и каже се пословично: 'Из једног Рашанина могу настати најмање 4 Јевреја и 5 Цигана препуних лукавости, неваљалости и смицалица.*’ Та погрда приписује

7) Исто, стр. 257.

8) Исто, стр. 258.

9) Исто.

10) Исто, стр. 259.

се и савременим Грцима, Македонцима или Цинџарима, који су такође настањени у свим мађарским градовима и који осим религије немају са Србима ништа заједничко, што је, дакако, доста; желим на неки начин да кажем да је то све што им је заједничко.“¹¹⁾

Немачки путописац подсећа да су слични стереотипи о Србима кружили и међу Венецијанцима и Ђеновљанима, с којима су имали трговачке односе, те да су и Римљани имали чувену изреку „Грчка вера – никаква вера“ („*Graeca fides, nulla fides*“).¹²⁾ Главни узрок ненаклоности је докучив – осим економског јачања, била је то свакако конфесионална разлика, која се једино могла превазићи покатоличавањем или унијаћењем. У том правцу Кол је био разуман, упозоравајући да негативне ставове треба прихватити с резервом, јер када се ти Срби посете и посматрају, наилази се на толико човечности и доброте, које код човека буде више разумевања и саосећања, него одбојности.¹³⁾ Принуђени да се снађу, многи избегли Срби врло брзо су прешли у окриље католичке цркве, не само претњама, тј. „силом“, него и добровољно, како би се лакше социјализовали у новој домовини. Највећи број њих ускоро је изгубио српски идентитет, али то није био случај и са католичким Србима у Раценштату, о чему нас обавештава аутор у наставку свога путописа: „Овде се, наиме, мора напоменути, што је доста чудно, да је у ранија времена већи део пештанских Срба, од стране франјеваца, био преобраћен и прешао је у католичку цркву; не у гркокатоличку, већ како је речено – у римокатоличку. Неки други пример преобраћања ми није познат; чак и један Србин који је много пропутовао јамчио ми је да је то једина римокатоличка црквена заједница Срба. Познато је како се они строго придржавају своје грчке вере.“¹⁴⁾

У даљем посматрању пештанских Рашана он сазнаје да су били побожнији од Немаца, да су се савесно молили и држали се строжије верских празника, али да су били склонији уживању алкохола (ракије) него Немци (који су били винари), као и да су били већи сладокусци. Једна Немаца, која му је разјашњавала међуетничке односе у Пешти, казала је с извесном дозом хумора, да „*мора увек*

11) Исто.

12) Исто, стр. 260.

13) Исто.

14) Исто, стр. 263.

имати флаше ракије и бомбоне само за Рашане“.¹⁵⁾ По њеним речима, разлика између Немаца и Срба у Пешти, била је у томе да је „немачки сељак штедљивији, а Рашанин је распикућа, јер када има једну пару у џепу понаша се као да има стотину у џаку“.¹⁶⁾ Близак однос у којем су били Немци и Рашани ипак није утицао на смањење узајамне зависти која је постојала међу њима, а она се најбоље могла опазити у цркви, где се проповедало наизменично на немачком и српском језику. Током побожних скупова осећања „националне припадности“ мноштво пута су прерастала у неприкладне свађе, пошто је свака страна желела да има преимућство, тако да су понекад духовне и световне власти биле приморане да се умешају како би разрешиле њихове спорове. Кол признаје да су га занимале „националне различитости“ у германским научним књигама и карактеристике које су приписиване Словенима, односно, у чему се то германска племена виде различитим. За њега, ти „судови“ су били истоветни онима што их је чуо од немачке госпође, 45-годишње Марије Лајтерин (Maria Leitherin), која, вели Кол, „није видела даље ван своје куће, или најдаље преко зидина њеног Рацеништата“.¹⁷⁾ Била је рођена Пештанка, и премда је живела од најранијег детињства у срцу мађарске краљевине, није умела да изговори нити једну мађарску реч, а таквих је било много у Пешти, каже Кол – „добрих Немаца, али исто тако лоших Мађара“.¹⁸⁾

У вези послова којима су се пештански Срби бавили, њиховог сталежа и изгледа, немачки путописац је такође оставио занимљиве детаље. Велики број Срба био је закупањен сточном трговином, нарочито продајом свиња. Шетајући околином, путописац је на обронку Блоксберга сусрео једног пастира, за којег каже да је био „Србин или Србијанац или Рашанин – то је све исто“¹⁹⁾, који је продавао славонске свиње својим земљацима и био је врло задовољан послом. Одатле се пружао добар поглед на рашанско насеље, па му је пастир показао границу између српског и немачког дела града. Попут „моћне јеврејске породице Ротшилд“, који су у Франкфурту живели ван јеврејске четврти, Кол је сличност пронашао и код богатих Рашана, којих је било много у самом центру

15) Исто.

16) Исто.

17) Исто, стр. 264.

18) Исто.

19) „...einen Serben, oder Serbier, oder Raizen – dieß ist alles Eins“, Исто.

Пеште, пештанским гостионицама и уопште у Мађарској, у којој су Срби успешно трговали. Тако је описао сусрет са два „српска бољара“ (*Großbojaren*) који су се уписивали у „књигу гостију“ тамо где је и он одсео; један од главе до пете обучен у црно, а други у црвено одело. Биле су присутне и „две српске даме, једна ружна, а друга лепа“, обе окићене златним капама и „као што Аустријанци имају обичај да кажу „милионерке“, од којих је једна наводно тврдила да је прилика од два милиона Гулдена“.²⁰⁾

У времену доколице, Срби су нарочито уживали у топлим купалиштима (бањама), каже Кол, сматрајући да су они баш због тога и населили део Пеште у којем се налазе три од пет топлих сумпорних извора из времена старих Римљана – Блоксбад, Брикбад и Рајценбад (*Blocksbad, Brückbad und Raizenbad*).²¹⁾ Највећи део купалишних зграда остао је непромењен откако су их доградили Турци, а Брикбад је била највећа бања у Раценштату. Путписац напомиње да се та места морају посетити како би се могао истински упознати живот српског народа, пошто је љубав према сумпорним изворима са Турака и Срба прешла и на Мађаре, те да их у великом броју посећују и „отмени људи“. Брикбад је поседовао велику зграду са више просторија, препуњених људима који су желели да уђу у купалиште или оних који су се већ окупали, па су одлазили у позориште или кафане, или су пак шетали „горе-доле“, сунчајући се. Богат извор сумпорне воде ширио се цевима читавим здањем, сакупљајући се у неколико више и мање елегантних купатила, коначно се сливајући у један велики јавни базен, у којем је цена за купање била два гулдена по сату. Сваки посетилац могао је по цео дан да седи у близини за ситан новац.²²⁾ Кол је потанко и сликовито описивао магловиту атмосферу бање, испуњену и старијима и младима; мушкарцима, женама и децом, који су се сви купали и шалили, одевени и наги, клижући се по влажном мермеру. Дочуо је да овде редовно долазе сликари, како би изблиза изучавали људску анатомију, а он лично се чудио како се под овим необичним околностима понаша српски народ, за којег каже да је поседовао дубоко укореењено осећање стида. Међутим, није видео било кога снуженог и био је један од ретких странаца који се купао са Србима, приметивши како испод неких посетилаца испливава истовремено

20) Исто, стр. 265.

21) Исто.

22) Исто, стр. 266.

и радост и сиромаштво. Пошто су купатила радила, како лети, тако и зими, многи сиромашнији долазили су у њих да се греју. Атмосферу је испуњавала и музика ромских и мађарских свирача, а мода је била „и српска и бечка“.²³⁾

2. ЈОХАН ГЕОРГ КОЛ У СРЕМУ

Кол Срему даје епитет „малог раја“, а Сремску Митровицу, где је посетио и античке рушевине (Сирмиум) – „најважнијим местом у целој Панонији“.²⁴⁾ Истичући историјски значај Срема, још од помена Скордијаца и Дачана, преко Римљана, Византинаца, до турске окупације, путописац бележи да од 17. века он поново примима словенски карактер, те да његово становништво чине Славонци и Срби, који су дошли на челу са својим патријархом и населили се под аустријском заштитом. Од тада већи део становништва припада православцима, тј. „грчкој цркви“.²⁵⁾

Приметно је да немачки путописац нити једном не помиње Хрвате као становнике Срема, што потврђује дотадашње етнографске и историјске изворе источног дела Славоније. Још је гроф Траутмансдорф (Sigmund Joachim Graf von Trauttmansdorff), врсни аустријски војсковођа у борбама против Турака (учествовао и у заузимању Београда), у свом дневнику забележио да су двораци и град Илок некада били бискупија и седиште „кнеза из Србије“.²⁶⁾ Такође, у дипломатском дневнику Нарсисуса Латрела (Narcissus Luttrell), енглеског историчара, библиографа и политичара, забележене су успешне борбе илочких и вуковарских Срба (*Radziens*) против Турака, марта 1696. године.²⁷⁾ Познати немачки филозоф и лексикограф, Карл Гинтер Лудовичи (Carl Günther Ludovici), у свом обимном лексикону објављеном 1743. године, пише за Винковце (лат. *Cibalis*), да су пре били стари град у Доњој Угарској, а

23) Исто, стр. 269.

24) Исто, стр. 448-449.

25) Исто.

26) Othmar Pickl, *Slavonija godine 1688. (Prema dnevniku grofa Sigmunda Joachima od Trauttmansdorffa)*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, Vol. 11, No. 1, Rujan 1978, стр. 133.

27) У дневнику је забележено следеће: „Субота, 28. март 1696 (...) Данас је међу писмима из иностранства стигло једно у којем пише, да су гарнизони у Вуковари и Илоку запленили 9000 оваца и 500 волова од Турака, поразивши 1000 људи; те да су Рашани поразили још један турски конвој који је преносио новац за плате гарнизонима у Београду и Темишвару, који је бројао 300 врећа, од којих је у свакој било 500 круна.“ (Narcissus Luttrell, *A Brief Historical Relation of State Affairs from September 1678 to April 1714*, Vol. 4, Oxford: At The University Press, 1857, стр. 36).

у његово време „село у Рашкој“ („*ein Dorf in Rascien*“), на реци Босуту, између Пожеге и Сремске Митровице, удаљени једну миљу од реке Саве.²⁸⁾ У истом делу потврђује овај навод тиме што дефинише Рашку као „северни део земље Србије у Угарској“²⁹⁾, док Хрватску омеђује на северу реком Савом, на западу Крањском, на истоку Босном, а на југу Кварнерима, те Задарским округом³⁰⁾ и Обровцем (*Obroazo*) на реци Зрмањи, као граничним градом у Далмацији³¹⁾. Магда Пал (Magda Pál), мађарски статистичар и педагог с краја 18. и почетка 19. века, у статистичко-географском опису Краљевина Угарске, Хрватске, Славоније и Војне крајине, за славонско становништво каже да већински припада Рашанима (*Raitzen*), који су се доселили из Србије, Босне и Далмације (уз мало Немаца и Мађара), те да су граничари углавном Словено-Срби („*Slaven-Serben*“).³²⁾ Сипријен Робер (Cyprien Robert), француски слависта, писао је да Срби заузимају трећину „европске стране Турске и половину Мађарске“, односно: „У Турској су њене провинције Босна, Херцеговина, један део Македоније, североисток Албаније, Црна Гора и кнежевина посебно названа Србијом; у Аустријском царству Србин заузима Далмацију, Хрватску, Славонију и један део Истре, војне границе, Банат, Срем и обалу Дунава од Бачке до Сент Андреје...“.³³⁾ Током два столећа се Рашка помиње у различитим документима на простору данашње Источне Славоније (негде и од реке Илове, а чешће од Славонског Брода), а бележи се и на мапама европских географа тога времена.³⁴⁾

28) Carl Günther Ludovici, *Fortsetzung der Allgemeinen Schatz-Kammer Der Kauffmannschaft Oder Vollständiges Lexicon Aller Handlungen und Gewerbe So wohl in Deutschland als auswärtigen Königreichen und Ländern*, Verlegt Johann Samuel Heinsius, Leipzig, 1743, стр. 896

29) Исто, стр. 1473.

30) Исто, стр. 956.

31) Исто, стр. 1403.

32) Paul Magda, *Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, Weygand'sche Buchhandlung, Leipzig, 1832, стр. 467.

33) Cyprien Robert, *Les Slaves de Turquie: Serbes, Monténégrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares*, Том I, L. Passard/Jules Labitte, Paris, 1844, стр. 210.

34) Видети следеће географске карте: 1) Jan Jansson, *Danubius Fluvius Europae Maximus A Fontibus Ad Ostia, Cum omnibus Fluminib, ab utroque latere in illum fluentibus*, Amsterdam, 1636, Интернет, <https://www.raremaps.com/gallery/enlarge/11990>, 20/04/2015; 2) Willem J. Blaeu, *Danubius, Fluvius Europae Maximus, a Fontibus ad Ostia, Cum omnibus Fluminib, ab utroque latere in illum defluentibus*, Amsterdam, 1638, Интернет, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9c/Danubis_1636_Janssonius-Blaeu.jpg, 20/04/2015; 3) William Berry, *The kingdom of Hungary and the States that have been Subject to it which are now the northern parts of Turkey in Europe*, London, 1680-tih, Интернет, <https://www.raremaps.com/gallery/enlarge/11990>.

Истакнути амерички историчар, византолог и балканолог, Џон Фајн (John Van Antwerp Fine, Jr.), мишљења је да се хрватско народно име „понекада користило“ у средњевековној Хрватској и Далмацији (најчешће се за житеље употребљавао назив „Словен“), али никада у Славонији.³⁵⁾ Данас чак и угледни хрватски историчари све више увиђају, па и сами истичу чињеницу, да се хрватско име у Славонији не налази у средњевековним изворима.³⁶⁾

Заиста, из Коловог путописа, али и из многих других врела, постоји сијасет доказа да је „хрватство“ Славоније и Срема новијег датума, тј. постепено се развијало након друге половине 19. века. Већином је политичко-верског карактера и плод три рата у 20. веку на овим просторима, који су се поклапали са глобалним геополитичким променама. „Хрватство“ Славоније и Срема попримило је временом и одлике митоманије, чиме се такође позабавио уважени Фајн, понукан, између осталог и „Беспућима повијесних збиљности“. Читајући књигу бившег хрватског председника, амерички историчар дошао је до закључка да је Фрања Туђман „писао бесмислице“ (нпр. о „1000-годишњој хрватској државности“ или „Хрватима у Анадолији 1.800 година пре Христа“), утврдивши како већина предака данашњих хрватских националиста себе нису ни сматрали Хрватима.³⁷⁾ Колико је историја средњовековне Хрватске прекрајана од последњих деценија 19. века, видљиво је и из Колових осврта на прошлост данашњег Западног Балкана. У једној од својих познијих књига („Народи Европе: културне и карактерне

com/gallery/enlarge/11990, 20/04/2015; 4) Phillip Lea, *A New Mapp of the Kingdom of Hungary and the States that have been Subject to it, which are at Present the Northern Parts of Turkey in Europe*, London, 1686, Интернет, http://www.swaen.com/zoomV2.php?id=20706&zif_first=true, 20/04/2015; 5) John Bowles, *The kingdom of Hungary and the States that have been Subject to it which are now the northern parts of Turkey in Europe*, London, 1725, Интернет, <http://digitool-b.lib.ucl.ac.uk:1801>, 20/04/2015; 5) Johann Matthias Hase, *Hvngariae ampliori significatione et veteris vel Methodicae, complexae Regna: Hvngariae Propriae, Croatiae, Dalmatiae, Bosniae, Serviae, Bvlgariae, Cvmaniae, principatvm...*, Curantibus Homannianis Hereditibus, Nürnberg, 1744, Интернет, <http://brbl-zoom.library.yale.edu/viewer/1342497>, 20/04/2015.

35) John V. A. Fine, *When ethnicity did not matter in the Balkans: a study of identity in pre-nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the medieval and early-modern periods*, The University of Michigan Press, 2006, стр. 172.

36) Тако нпр. Невен Будак наводи да се у средњевековној Славонији као староседеоци не помињу Хрвати, већ „Словенци“. (Видети: Neven Budak, *Izazovi i zamke historijske sinteze. Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Sv. 1, Leykam International, Zagreb, 2007, стр. 209.). Сличног је мишљења и Хрвоје Петрић. (Видети: Hrvoje Petrić, „О Kranjcima i „Slovencima“ ili Slavoncima (Slovincima) u Križevačkoj županiji te Varaždinskom generalatu od kraja 16. do početka 18. stoljeća“, *Cris*, Povijesno društvo Križevci, Vol.XI, No. 1, Veljača 2010, стр. 36.).

37) Исто, стр. 17-18.

скице европских народа“) обратио је пажњу и на процват хрватске средњовековне државе у 10. веку, самосталним владарима Хрвата и „не тако малој држави“, чија слава је трајала краће но „правим Србима“. ³⁸⁾ Подсетио је да су 1091. године Хрвати потпали под Мађаре, и да им је од тада земља постала „провинцијом Мађарске“, док је један њен мали део остао под Турцима. Но, назив њиховог краљевства вековима само „фигурира“ у насловима аустријских царева и краљева Мађарске, истакнуо је на крају Кол. ³⁹⁾ Практично, све што је написао у време након што је Хрватска склопила Хрватско-угарску нагодбу, опонира миту о тзв. „државном праву Хрватске“. ⁴⁰⁾

Надаље, Кол је схватио колики је економски и верски значај Фрушке горе за Србе у Угарској, назвавши је „кичком Срема“, пуном „врло познатих винограда“, „омиљеним местом римских царева“, од Мађара названа „рајем“, док „за православне Србе и Славонце представља другу Свету Гору“. ⁴¹⁾ Кол вели да је од 16 православних манастира који се налазе у целој Славонији, њих 13 саграђено у долинама и узвисинама тог „брдашца“. Због тога Срби називају Фрушку гору „Света гора“, и у целој Мађарској је на добром гласу, као и у пограничним турским провинцијама. Један Србин којег је успут сусрео, поименце му је набројио свих 13 манастира, рекавши му да стоје на најлепшим и најплоднијим местима Фрушке горе. Обилазе их у оно време поклоници из целе Мађарске, али и из „дубине Србије“. ⁴²⁾ Кол напомиње да не постоји између Дунава и Егејског мора „друга гора Атос“, која би се одликовала таквим и толиким манастирима значајним за Србе. Наиме, у свим временима, како истичу неки аутори, религија и веровања су кључни чинилац идентитета, ⁴³⁾ тако да су и православне светиње

38) Johann Georg Kohl, *Die Völker Europa's: Cultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker*, н. д., стр. 76.

39) Исто.

40) „Увезеном (импортованом) хрватству у српским земљама ... претходила (је) фаза стварања и ширења хрватства у митолошкој форми, у другој половини 19. вијека, од стране политичара, бискупа, каноника и историчара, апологета хрватства (који су углавном били страног поријекла)...“ (Др Никола С. Жутић, „Срби сви и свуда“ – хрватске земље без Хрвата“, *Историја 20. века*, бр. 2/2005, стр. 33.)

41) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Vierter Theil, Reise in Ungarn, Erste Abtheilung, Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig, 1842, стр. 451.

42) Исто.

43) Ђуро Бодрожић, „Српски национални идентитет: извори и основи“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, Бр. 1/2012, стр. 111.

у Срему биле главни стуб очувања свести о припадности српском народу и каснији главни стожер стварања српског националног идентитета. Не заобилази се у истом путопису ни помен пољопривредне и сточарске традиције тога краја, за којег путописац каже да је један од најбитнијих магацина свиња, из којег креће замашна трговина том стоком, те се у многим градовима, посебно Новом Саду и другима, налазе велике трговачке компаније. Кол бележи да се само из Срема годишње увезе на мађарско тржисте 70,000 свиња „нарочите расе“ – и данас популарна „мангулица“.

Посебно што је закупило пажњу немачког путописца, биле су рушевине замка познате мађарске племићке породице Ердеди (Erdődy), али и чињеница да је у Срему видео само два мађарска села. На десној обали Дунава осматрао је место Даљ где је, као и „посвуда по сремским пристаништима“, видео пуно „илирског народа, посебно илирских жена, које су их чудно посматрале у многобројном групама, стојећи на стрмим обалама“.⁴⁴⁾ Овај помен је важан, јер Кол понавља како све више „постаје мода“ да се „јужни дунавски Словени“ називају Илирима, те каже: „Сви ти Словени, насељени између Црног и Јадранског мора, чине један те исти народ по племену, говору и обичајима; толико су мало различити – као Баварци, Саси, Аустријанци и Штајерци.“⁴⁵⁾

3. ЈОХАН ГЕОРГ КОЛ У ИСТРИ, ДАЛМАЦИЈИ И ЦРНОЈ ГОРИ

Године 1850, са „препоруком аустријског министра трговине у торби“⁴⁶⁾, Кол се запутио у јужне, поморске крајеве Хабзбуршке монархије, како би што боље проучио особености словенских домородаца. У књизи која је објављена годину дана касније, под називом „Путовање у Истру, Далмацију и Црну Гору“, посветиће значајне редове о историји тих покрајина. Посматраће њихове људе, културу, обичаје, као и „национални карактер (...) велике српске словенске породице“⁴⁷⁾ коју ће пре свега пронаћи у далматинском залеђу код „Морлака“ (*die Morlaken*) и „ускока“ (*die Uskoken*), Ду-

44) Исто, стр. 454.

45) Исто.

46) Philip Bracher, Florian Hertweck, Stefan Schröder, *Materialität auf Reisen: zur kulturellen Transformation der Dinge*, LIT Verlag Berlin, Münster, 2006, стр. 199.

47) Johann Georg Kohl, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, Erster Theil, Arnoldische Buchhandlung, Dreseden, 1851, стр. 205.

бровнику и Црној Гори, те у њима препознати и протумачити „националну душу“ црногорских и морлачких Словена.⁴⁸⁾

Готово читаву деценију од путовања у панонске пределе, за Јохана Георга Кола „словенски национални тип“ на којег наилази, „уз безброј малих племенских јединствености“, и даље чини „у бити исти народ“. Они су „браћа једне те исте фамилије“, који се потпуно разумеју и имају „иста тела и обичаје“. Као што је јасно из Колових претходних записа, како почетком 40-их, тако и почетком 50-их година 19. века, он све поменуте народе (укључујући и Бокеље) сматра „српским племенима“ („*serbischen Stammes*“).⁴⁹⁾ Српска племена живела су у „српским земљама“, што је био појам који се користио до Првог светског рата ради дефинисања целокупног етно-историјског српског простора, а нестао је стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Југославије), уступајући место тзв. „интегралном југословенству“.⁵⁰⁾

Кол подсећа да су чак и „удаљени Руси“, када су почетком 19. века стигли до далматинских обала, у Јужним Словенима осетили „највеће интимно крвно сродство“. Као што је већ наведено, путописац Хрвате сврстава у „српско племе“, али сматра да се они ипак у „неким детаљима“ разликују од Срба, и у прошлости их смешта у целокупну северну Далмацију до реке Крке (стара Либурнија), с „крунисаним градом Биолоградом“ (*Zara vecchia*, тј. Биоград на Мору).⁵¹⁾ Уочљив је извешан Порфирогенитов утицај, јер Кол, иако с извесном дозом резерве, даје могућност да су скоро сва острва далматинског архипелага, одмах по досељењу насељавали Хрвати, док су Срби на југу „ту и тамо већ јако дуго живели“. Многобројно присуство Срба у подручјима близу северних обала Јадрана, путописац објашњава поразом Хрвата од стране Мађара и бегом Срба пред Турцима. „Тако су“, тврдио је Кол, „и поред јужних линија, које су већ од старих времена припадале Србији, подручја северне Хрватске све више посрбљавана.“⁵²⁾

Сматрао је да у читавој Средњој Далмацији живе поменута српска племена Бокеља и Дубровчана, те Морлака и Ускока са Не-

48) Исто, стр. 200.

49) Исто, стр. 64.

50) Миломир Степић, „Век расрбљивања Балкана – геополитички узроци и последице“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2014, стр. 2.

51) Исто, стр. 63.

52) Исто.

ретве и Цетине. Двдесетак година касније, записаће да је у средњем веку угледна и просперитетна Дубровачка Република била „српска комуна“, коју називају „српском Атином“, те да њени патрицији проналазе своје порекло у „планинама и ливадама Босне и Србије“.⁵³⁾ Морлаке на северу Крке сврстао је у мешавину Срба и Хрвата, у којој превладавају Срби, док су становници око Зрмање и Велебита „чисти Хрвати“.⁵⁴⁾ Након честих тврдњи о суштинској идентичности два народа, овом приликом ипак је указао на неке њихове особености, антрополошке и карактерне: „Срби и Хрвати Далмације препознају се кроз неке карактеристичне физичке и моралне различитости. У суштини се на српско племе гледа као на племенитије и лепше. Срби нису само вишег раста и изврсније грађе тела, већ су увек били познати по већој храбрости као ратници и борци за слободу. Храбри Неретљани, који су у средњем веку на Неретви утемељили чувену пљачкашку државу и успели да је сачувају у двестогодишњем сукобу са Венецијом, Црногорци који се још увек боре против Турака, Бокељи, републиканци из кантона Пољица, пранепријатељи Турака, Морлаци и Ускоци, су сви у суштини српског племена.“⁵⁵⁾

Други аутори који су се у истом временском периоду бавили етнографијом Западног Балкана, у особинама Срба и Хрвата не виде битне карактерне разлике – обично их сматрају „храбрима и гостопримљивима“, с тим што су Хрвати оцењени као „доброћудни“, али „осветољубиви“, па чак и „злонамерни“, док су Срби „дивљи“ и „сујеверни“.⁵⁶⁾ Морлаке, Ускоке и Црногорце ће најугледнији страни етнографи, географи, историчари и статистичари, попут Черниха (Karl Freiherr von Czoernig)⁵⁷⁾ или Фењеша (Elek Fényes)⁵⁸⁾, сврставати редовно међу Србе. Деценијама пре њих, професор дипломатије Швартнер (Martin von Schwartzner), један од најцењенијих аустријских историчара и статистичара из 18. и почетка 19. века, у „Статистици Краљевине Угарске“ (1798.) наводи

53) Johann Georg Kohl, *Die Völker Europa's: Cultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker*, н. д., стр. 75.

54) Johann Georg Kohl, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, н. д., стр. 64

55) Исто.

56) Julian Chownitz, *Handbuch zur Kenntniß von Ungarn*, Verlag der Buchner'schen Buchhandlung, Bamberg, 1851, стр. 137-140.

57) Видети: Karl Freiherr von Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, Band I, Wien, 1857, стр. VIII.

58) Видети: Elek Fényes, *Az Ausztriai Birodalom statistikája és földrajzi leirása*, Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, 1857, стр. 36.

да Ускоци који граниче са Крањском, као и Морлаци на Јадранском мору, причају „матерњим српским или илирским језиком“.⁵⁹⁾ Де Лука (Ignatz de Luca), такође познати аустријски статистичар и државник, професор политичких наука на лицеју у Линцу, у својој статистици (1792) је илирски језик поделио на три дијалекта: хрватски, далматински и рашански,⁶⁰⁾ те записао да у аустријском делу „Илирије“ (Хрватска, Славонија, Далмација),⁶¹⁾ највећи број житеља исповеда православну вероисповест.⁶²⁾

Черних у „Етнографији Аустријске Монархије“ из 1857. године, проналази велики број морлачких Срба у Истри, те установљава границу између „Србо-Хрвата“ и Срба на том полуострву. Такође, границу између „Војне Хрватске“ и Далмације назива језичком међом „српско-хрватског и српског језика“, док се на северу етнографска граница између „Србо-Хрвата“ и „Срба у цивилној Славонији“ подудара са границом Ђурђевачке и Банијске регименте.⁶³⁾ Фењеш у географском и статистичком опису Аустријског Царства из исте године, износи врло сличне податке као и Черних. У Србе уврштава: Рашане, Црногорце, Морлаке, Далматинце, Дубровчане, Бокеље, Славонце, Шокце и Буњевце, који укупно броје 1,584,134 житеља у царству, док је Хрвата 1,288,632.⁶⁴⁾ Према Черниху, Хрвата је, на основу истог пописа, било 1,329,814, а Срба 1,427,788, с тим што су хрватску већину (1,2 милиона) чинили „Словено-Хрвати“ („*Sloveno-Kroaten*“) и „Србо-Хрвати“ („*Serbo-Kroaten*“), тако да остали, дакле „чисти“ Хрвати, не прелазе 130,000.⁶⁵⁾ Надаље, занимљиво је да Черних у Далмацији сумира 378,676 Срба (без истарских Морлака), од чега се на самој обали и острвима налази чак 157,342 српска становника.⁶⁶⁾ Према томе, у обе наведене етнографије и статистике, у којој су представљени и резултати првог савременог пописа становништва Аустријског Царства из 1857.

59) Martin von Schwartner, *Statistik des Königreichs Ungern*, gedruckt bey Matthias Trattner, Pest, 1798, стр. 93-94.

60) Ignatz de Luca, *Oestreichische Spezialstatistik*, bey Jos. Vinz. Degen, Wien, 1792, стр. 173.

61) „Илирија“ или „Илирик“ се током отоманске окупације често у тадашњој науци делио на „аустријски“ и „турски“. (Видети: Daniel Fenning, Joseph Collye, *A New System of Geography, Or a General Description of the World*, Crowder, 1765, стр. 28)

62) Исто, стр. 174.

63) Karl Freiherr von Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, н. д., стр. 56.

64) Elek Fényes, *Az Ausztriai Birodalom statistikája és földrajzi leírása*, Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, 1857, стр. 34-36.

65) Karl Freiherr von Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, н. д., стр. 78.

66) Исто.

године, читава данашња Славонија⁶⁷⁾ и Далмација етнички су сматране српском, док су Истра и хрватска војна крајина (с Вараждинским генералатом до реке Драве) сврстане у „српско-хрватско“ етничко подручје. Фридрих Шмит (Friedrich Schmitt), у своје време секретар аустријске царске Статистичке комисије, који је сарађивао и са Чернихом, такође је 1867. г. делио Хрвате на „Словено-Хрвате“, изнад реке Саве (Вараждинска, Крижевачка и Турђевачка регимента) и „Србо-Хрвате“, јужно од те линије, у југозападној Истри и Хрватској војној крајини.⁶⁸⁾ Њихови суседи су Срби, за које Шмит каже да живе од 7. века у Истри и Далмацији, док су Славонску војну границу населили од 14. до 18. века. Осим Хрвата, њима су суседи Словенци, Мађари и Румуни, а деле се у царевини на „аустријске Србе Морлаке, Далматинце, Дубровчане, Бокеље, Славонце, Шокце, Буњевце и друге“.⁶⁹⁾ Још један аустријски статистичар, Фикер (Adolf Ficker), управник царске Административне статистике, године 1869. ће изнети следеће бројно стање у Царевини: Срба је око 1,520,000, а Хрвата 1,424,000.⁷⁰⁾

Што се пак тиче антрополошких карактеристика које Јохан Георг Кол бележи на подручју од града Ријеке до речице Зрмање, то су: „бела пут“, „небеско-плаве“ очи, светла и светлокестењаста коса и нежнија телесна грађа. Од реке Зрмање до Цетине сусрео с народом који је имао тамнију (и маслинасту) кожу, кестењасту косу, врло живе тамне очи и издужену физиономију. Јужно од Цетине код становника уочава атлетске телесне пропорције, црвенкасту или тамнију кожу, црне очи борбеног погледа и тамну густу косу.⁷¹⁾ Описане разлике немачки путописац није сматрао резултатом српско-хрватских миграција, већ нормалном поделом између народа који живе северније и јужније. Србе сматра „ратоборнијим

67) Аустријски географ Шмидл (Dr. A. Adolf Schmidl) такође је изнео још 1845. године мишљење, да у Славонији обитавају углавном Срби (Рашани, Илири и Шокци), док у Цивилној Хрватској не живе чисти Хрвати, већ Словенци, чији је и језик много сличнији Словенцима, тј. „Вендима“. Он подсећа да се средњевековна Хрватска налазила испод Саве, на простору „Банијско-Карловачке границе, Турске Хрватске и Далмације“. (Видети: Dr. A. Adolf Schmidl, *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst (Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde)*, Zweiter Jahrgang, Nr. 46, Wien, 17. April, 1845, стр. 353.)

68) Friedrich Schmitt, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Dritte Auflage, Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, Wien, 1867, стр. 88-89.

69) Исто, стр. 89.

70) Adolf Ficker: *Die Völkerstämme der Österreichisch-Ungarischen Monarchie: Ihre Gebiete, Grenzen und Inseln*, C. Ueberreuter'sche Buchdruckerei, Wien, 1869, стр. 90.

71) Johann Georg Kohl, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, н. д., стр. 65-66.

словенским племеном“, док народ који живи на острвима и приобаљу, оцртава као рибаре са више италијанских језичких израза и манира. Закључио је да становници обале и јадранских острва, уз словенску основу, имају примесе италијанске, „келтско-илирске“ и „венецијанске“ крви (као што препознаје и словенску етничку потку из Далмације која се населила у Венецији), те разликује „Далмате“ (предсловенско становништво) и остале „Далматинце“. У путопису се осврће и на античку историју тих крајева, помињући учествовање Далмата са својим бродовљем у Пунским ратовима.⁷²⁾ Далмацију је поделио по дужини, од севера према југу, у три дела: у „један више хрватски северни део“, у „један више српски јужни део“ и у „једно мешано средње подручје“. У ширину, од запада према истоку, дели је пак на: 1) *Isolario* – острвски архипелаг, 2) *Littorale* - приморје, приобаље, 3) *Interiore* или *Montagna* – унутрашњост или Горје.⁷³⁾

Од свих далматинских градова, Шибеник је, у уметничком смислу, оставио највећи позитиван утисак на путописца – пре свега због лепоте његових улица и зграда. Поменуо је и талентоване људе који су живели током векова унутар његових зидина, или су пак били пореклом Шибенчани (ту је читаоца подсетио на Марка Пола, Андрију Медулића и Мартина Рота). Породицу у којој је одсео сматрао је образованом и гостопримљивом, истакавши да је била старином из Тоскане, „с друге стране Јадрана“, што нам говори о тадашњем, још увек бројном становништву, које се сећало свог италијанског порекла, а и сам Кол је то неколико пута поменуо. Приметио је у Далмацији „оријентални утицај“, који се огледао у свакодневници, те као пример наводи да је у гостињској кући био послужен „црном кафом“.⁷⁴⁾

У вези исељеништва, односно српско-хрватских миграција с обала Јадрана, Кол пише двадесетак година касније. Тада наводи да су највећи број морнара и бродских официра аустријске ратне флоте „приморски Срби, који себе називају Морлацима (од мора)“.⁷⁵⁾ Многи Срби чине још тих 1870-тих део венецијанског племства, које је, додуше, итализовано, истакнуо је том приликом.

72) Исто, стр. 70-75.

73) Исто, стр. 69.

74) Исто, стр. 93.

75) Johann Georg Kohl, *Die Völker Europa's: Cultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker*, Zweite revidirte und vermehrte Auflage, Berendssohn, Hamburg, 1872, стр. 76.

Напуштајући своје домове из јадранских лука, одједрили су широм света, те као пример путописац наводи „мале колоније Срба“ у Њу Орлинсу, на реци Мисисипи. У том контексту Хрвати су, као католички народ, још више населили Запад, а има их и у Турској, наглашава Кол, те да међу њима има и нешто мухамеданаца, као и врло мало припадника „грчке цркве“. ⁷⁶⁾

Путујући јужније, Кол је дошао до Пељешца, подсетивши читаоца да је то полуострво некада припадало српској владарској лози Немањића, који су га „даровали Дубровачкој Републици“. ⁷⁷⁾ У Боки, сматра путописац, наилази се на мешавину словенских и албанских (арбанашких или шиптарских) племена ⁷⁸⁾, но Црногорце, наравно, сврстава у „словенско племе“, које исто као и далматински Морлаци и Дубровчани, припадају „великој српској словенској породици“ („*großen serbischen Slavenfamilie*“). ⁷⁹⁾ Уочио је да се њихов говор и обичаји у ситницама разликују од „српских Босанаца“, Херцеговаца и осталих Срба, те истиче: „*Познато је да су некада и Црногорци, као и остали наведени српски народ и земље, били део великог српског краљевства, које је у време свог врхунца обухватало стари Илирик и скоро читаву северну половину грчко-словенског полуострва. Према томе, сви заједно имају иста историјска сећања која чувају у својим народним песмама. Поседују потпуно исту, заједничку литературу, у којој опевају исте јунаке, битке и догађаје. Песме о Марку Краљевићу, Љутици Богдану, Стефану, Душану, легенде и митови о вилама и о Светом Сави. Песме о јунацима Косовског боја, итд., у брдима Црне Горе су исто тако познати као и на рубу динарског горја, на обалама Мораве, Дрине, Саве и Драве. Иако се то велико краљевство распало, потпавши прво под Мађаре, па затим под Турке (када је то краљевство и царство сасвим освојено); при чему је касније такође и Венеција присвојила један део (односно, Далмацију и Морлакију) – ипак и даље живи успомена, код свих српских патриота, на некадашњи сјај српског краљевства, чији су се кнежеви понекад називали царевима – како код оних у Аустрији, тако и код оних у Турској и у Срби-*

76) Исто.

77) Johann Georg Kohl, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, н. д., стр. 157.

78) Видети: Karl Freiherr von Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, Band I, Wien, 1857, стр. VIII.

79) Исто, стр. 205.

ји (која је недавно стекла независност), и наравно, међу њима су многи који сањаре о слободи и стварању велике, моћне Србије.⁸⁰⁾

Кол тврди да су Црногорци били они Срби који су из корена потресли турски јарам и основали независну државу Србију. Став потврђује аргументом, да на крају 18. века није било Срба, осим Црногораца, који су се могли назвати самосталним и слободним, ако се у том смислу не посматра Дубровачка Република, која је, пак, врло брзо изгубила своју самосталност. Потом наглашава да су први ослободилачки покушаји Срба у Кнежевини били готово истовремени са биткама Црногораца, који су желели да до краја „запечате“ своју слободу. У томе су и успели, истиче Кол – да утирањем стазе на трновитом путу, коначно оснују једну малу српску државу, потпуно независну од Турске. Он подсећа да је након тога дошло до крвавих битака Срба на Сави, Дунаву и Тиси са Мађарима и одвајања „српске Војводине“ из савеза са Мађарском. У тим „српским националним ратовима“ почетком 19. века, вели аутор путописа, сви Срби од Албаније до севера Баната, пружили су једни другима руке, или ако то нису могли, онда су указали „топлог срца“ узајамно поштовање. Даље истиче, да се нису борили само Срби из Кнежевине Србије, већ су се одазвали и они из Босне и Херцеговине својој браћи у Војводини (сви беху „под Баном“ и нарочито њиховим истинским народним вођама, попут Стратимировића), а против побуњеника и „србомрзаца Мађара“, за „свој националитет и за аустријског цара“. Чак и са црногорских планина, провлачећи се кроз турску провинцију, није их мало пристигло у помоћ свом племену на Сави и Дунаву, записао је Кол.⁸¹⁾

Што се тиче језика, књижевности, народних епова и песама, путописац их је, као што је напред већ речено, сматрао заједничким за Србе и Црногорце, мада је уочио и неке засебне песме о биткама које су водили. Приметио је да црногорски песнички опус обухвата, како веома старе, тако и новије песме, о древним историјским превирањима, пошто код Црногораца „није потребно да један бој или један догађај буде вековима стар и тиме заборављен“, него би га народ изнова оживео и објавио у свету поезије, те њоме „одушевљавао песнике“. Наравно, Кол није испустио да помене гусле, које су „код свих српских племена познате као најотмени-

80) Исто, стр. 206.

81) Исто, стр. 207-208.

ји музички инструмент, са којим прате своје спевове“.⁸²⁾ Истичући значај првих становника Његуша за развој и јачање црногорске културе и слободарства, успоређује их са прашвајцарским алпским племенима која су на сличан начин изградили своју државу, те обавештава читаоца да су сви они настали „од једне колоније избеглих Срба који су дошли са брда Његуш у Херцеговини“.⁸³⁾ Готово идентична виђења о Црној Гори и њеним становницима, могуће је прочитати у путопису којег су пет година раније у Загребу објавили аустријски официри Паић и Шерб (Scherb).⁸⁴⁾

На крају, као што је одлично закључио др Момчило Суботић, могло би се закључити, да оно што је преостало од српских земаља данас, изгледа као да су Срби „пресавали цео један век, па и више од века“, те је „геополитички положај Србије и југословенског српства умногоме (...) сличан положају после Берлинског конгреса“.⁸⁵⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Berry, William, *The kingdom of Hungary and the States that have been Subject to it which are now the northern parts of Turkey in Europe*, London, 1680?, Интернет, <https://www.raremaps.com/gallery/enlarge/11990>, 20/04/2015
- Blaeu, Willem J., *Danubius, Fluvius Europae Maximus, a Fontibus ad Ostia, Cum omnibus Fluminib, ab utroque latere in illum defluentibus*, Amsterdam, 1638, Интернет, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9c/Danubis_1636_Janssonius-Blaeu.jpg, 20/04/2015
- Бодрожић, Ђуро, „Српски национални идентитет: извори и основи“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, Бр. 1/2012.
- Bowlec, John, *The kingdom of Hungary and the States that have been Subject to it which are now the northern parts of Turkey in Europe*, London, 1725, Интернет, <http://digitool-b.lib.ucl.ac.uk:1801>, 20/04/2015

82) Исто, стр. 217-218.

83) Исто, стр. 284.

84) Паић и Шерб помињу „латинске Србе“ Дубровника и Боке, а занимљиво је и промишљање о пореклу назива Црне Горе: „Црна Гора (названа од Млечана „Montenegro“ или „Monte Nero“, турски „Karadagh“, немачки „Schwarzberg“), некада саставни део војводства Зете, носи своје име по Ивану Црнојевићу, који се на тим височинама појављује као први поглавар избеглих Срба, те се од стране Црногораца поштује као родоначелник. Неки публицисти погрешно изводе име од тамних четинарских шума, којима су те планине биле раније покривене.“ (*Cernagora*, von Paić und Scherb, gedruckt bei Franz Suppan, k. k. priv. Buchdrucker und Buchhändler, Agram, 1846, стр. 11. i 216.)

85) Момчило Суботић, „Србија и српске земље сто година после Великог рата“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2014, стр. 28.

- Bracher, Philip; Hertweck, Florian; Schröder, Stefan, *Materialität auf Reisen: zur kulturellen Transformation der Dinge*, LIT Verlag Berlin, Münster, 2006.
- Budak, Neven, *Izazovi i zamke historijske sinteze. Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Sv. 1, Leykam International, Zagreb, 2007.
- Chownitz, Julian, *Handbuch zur Kenntniß von Ungarn*, Verlag der Buchner'schen Buchhandlung, Bamberg, 1851.
- Czoernig, Karl Freiherr von, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, Band I, Wien, 1857.
- Fenning, Daniel; Collye, Joseph, *A New System of Geography, Or a General Description of the World*, Crowder, 1765.
- Fényes, Elek, *Az Ausztriai Birodalom statistikája és földrajzi leírása*, Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, 1857.
- Ficker, Adolf, *Die Völkerstämme der Österreichisch-Ungarischen Monarchie: Ihre Gebiete, Gränzen und Inseln*, C. Ueberreuter'sche Buchdruckerei, Wien, 1869.
- Филиповић, Вера; Рафаиловић, Александар, *Срби у Будимској доњој вароши Табан према пописима из 18. века*, Архив Србије, Београд, 2014.
- Fine, John V. A., *When ethnicity did not matter in the Balkans: a study of identity in pre-nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the medieval and early-modern periods*, The University of Michigan Press, 2006.
- Franz Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze: Aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, I Band, Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1875.
- Гавриловић, Славко, *Из историје Срба у Хрватској, Славонији и Угарској (XV-XIX век)*, Филип Вишњић, Београд, 1993.
- Hase, Johann Matthias, *Hvngariae ampliori significatu et veteris vel Methodicae, complexae Regna: Hvngariae Propriae, Croatiae, Dalmatiae, Bosniae, Serviae, Bvlgariae, Cvmaniae, principatvm...*, Curantibus Homannianis Heredibus, Nürnberg, 1744, Интернет, <http://brbl-zoom.library.yale.edu/viewer/1342497>, 20/04/2015
- Jansson, Jan, *Danubius Fluvius Europae Maximus A Fontibus Ad Ostia, Cum omnibus Fluminib, ab utroque latere in illum fluentibus*, Amsterdam, 1636, Интернет, <https://www.raremaps.com/gallery/enlarge/11990>, 20/04/2015
- Jelčić, Dubravko, *Politika i sudbine: eseji, varijacije i glose o hrvatskim političarima*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- Јевтић, Миролуб, „Религија као узрок подела српског народа“, *Култура полиса*, Култура – Полис Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, бр. 19/2012.
- Kohl, Johann Georg, *Die Völker Europa's: Cultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker*, Berendsohn, Hamburg, 1872.

- Kohl, Johann Georg, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Vierter Theil, Reise in Ungarn, Erste Abtheilung, Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig, 1842.
- Kohl, Johann Georg, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, Erster Theil, Arnoldische Buchhandlung, Dreseden, 1851.
- Lea, Phillip, *A New Mapp of the Kingdom of Hungary and the States that have been Subject to it, which are at Present the Northern Parts of Turkey in Europe*, London, 1686, Интернет, http://www.swaen.com/zoomV2.php?id=20706&zif_first=true, 20/04/2015
- Luca, Ignatz de, *Oestreichische Spezialstatistik*, Jos. Vinz. Degen, Wien, 1792.
- Ludovici, Carl Günther, *Fortsetzung der Allgemeinen Schatz-Kammer Der Kauffmannschafft Oder Vollständiges Lexicon Aller Handlungen und Gewerbe So wohl in Deutschland als auswärtigen Königreichen und Ländern*, Verlegts Johann Samuel Heinsius, Leipzig, 1743.
- Luttrell, Narcissus, *A Brief Historical Relation of State Affairs from September 1678 to April 1714*, Vol. 4, Oxford: At The University Press, 1857.
- Magda, Paul, *Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, Weygand'sche Buchhandlung, Leipzig, 1832.
- Paić und Scherb, *Cèrnagora*, Gedruckt bei Franz Suppan, k. k. priv. Buchdrucker und Buchhändler, Agram, 1846.
- Petrić, Hrvoje, „O Kranjcima i ‘Slovincima’ ili Slavoncima (Slovincima) u Križevačkoj županiji te Varaždinskom generalatu od kraja 16. do početka 18. stoljeća“, *Cris*, Povijesno društvo Križevci, Vol.XI, бр. 1/ 2010.
- Pickl, Othmar, Slavonija godine 1688. (Prema dnevniku grofa Sigmunda Joachima od Trauttmansdorffa), *Radovi*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol.11, No.1, Rujan 1978.
- Robert, Cyprien, *Les Slaves de Turquie: Serbes, Monténégrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares*, Том I, L. Passard/Jules Labitte, Paris, 1844.
- Schmidl, A. Adolf, *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst (Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde)*, Zweiter Jahrgang, Nr. 46, Wien, 17. April, 1845.)
- Schmitt, Friedrich, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Dritte Auflage, Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, Wien, 1867
- Schwartner, Martin von, *Statistik des Königreichs Ungern*, gedruckt bey Matthias Trattner, Pest, 1798.
- Степић, Миломир, „Век расрбљивања Балкана – геополитички узроци и последице“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2014.
- Суботић, Момчило, „Србија и српске земље сто година после Великог рата“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2014.

- Жутић, Никола С., „’Срби сви и свуда’ – ’хрватске земље без Хрвата’“, *Историја 20. века*, Институт за савремену историју, Београд, бр. 2, вол. 23/2005.

Dario Krsic

*ON SERBS IN THE HABSBURG MONARCHY
IN WRITINGS OF JOHANN GEORG KOHL*

Resume

The paper examines the national identity, ethnic spread, anthropological, character and cultural characteristics of the Serbs, listed in itineraries of the German geographer and historian, Johann Georg Kohl. Unlike a paper presented in the previous issue of this magazine, attention was paid to Kohl's journeys to Budapest, Srem, Istria, Dalmatia and Montenegro. From the analysis of three of his itineraries („Die Völker Europe's Culture und Charakter-skizzen der Europäischen Völker“, „Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten“, „Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro“), and comparing his observations with data of the eminent historians, geographers, ethnographers and statisticians of the observed period, it is possible to observe the formation of modern Serbian (and Croatian) nation to the 1870s. Based on these data it is concluded that in areas that had been in the past largely populated by Serbian people of different faiths, Croatian ethnonym expanded in the second half of the 19th century, expanding the space that greatly exceeds the extent of the previous Serbian migration to the western parts of the Balkans, after the invasion of the Ottomans. That is, if leading medievalist historians think that the ethnic entity that was carrying Croatian name, inhabited areas south of the Gvozd mountain and the Sava river and on the east as far as the rivers Vrbas and Cetina, while their eastern neighbors were Serbs, and if the subsequent sources again encounter Bosnian Rashans and Serbs as immigrants in Slavonia, Dalmatia and Croatia, then the sudden and massive emergence of members of the Croatian nation in the second half of the 19th century on the southeastern coast of the Adriatic Sea, Bosnia and Herzegovina, Slavonia and Vojvodina, implies intensive political and religious action of certain centers of power in these areas. No source has been found so far which could confirm with certainty the existence of large groups of Croats in Slavonia and Srem

in the second half of the 19th century, neither Kohl mentioned them. This applies in particular to areas of the Ilova River to the east of Slavonia in the time before the expansion of the Ottoman Empire, and during the existence of Slavonian military frontier. Indigenous people of the region, before migrations of Orthodox and Catholic Serbs, considered themselves as „Slovenes” and felt the affiliation to the Slavonian Kingdom, not Croatian-Slavonian kingdom, which lasted until the end of the 16th century. Furthermore, Kohl enlisted Croats in Austria in the „Serbian tribe” with certain peculiarities, while he considered Šokci, Bunjevci, citizens of Dubrovnik, Bokelji, many Dalmatians, Bosnians and Montenegrins, as „genuine Serbs”. According to his observations, the Serbs inhabited area of the middle reach of the Danube to the Adriatic Sea and Istria, and therefore considered them as native population of the „old Illyrian land.” His works represent a true little treasury of interesting cultural and anthropological data on our nation from the time of birth of modern nations in the former Yugoslavia. Thus we learn that the Serbs of mid-19th century were excellent merchants and soldiers; that they were big lovers of music, lively, brave, poetic and freedom-loving people; that they enjoyed visiting the spas, but they were ostentatious, too; they liked to drink; that they were dandies; that they were prone to robbery; that their houses were neat, but their yards neglected; that their wives were shyer than other women; that they were religious, but superstitious; that neither Hungarians and Germans nor Italians did not like them because of their Orthodox faith; that they were excellent sailors, but also that they abandoned their country forever by way of ships; finally, that they were considered nobler, more beautiful, taller and bolder than Croats. Also, it is very important to mention that Kohl in his itineraries did not allude to any hegemonic aspirations of the Serbs towards the surrounding nations. He was a contemporary of the existence of Catholic Serbs - Šokci and Bunjevci, and testified to the process of converting the Orthodox Serbs in Pest to Catholicism. This complex turmoil which had geopolitical, economic and religious background, had lasted long enough to remain recorded in a variety of different sources, including the esteemed German travel writer. Nations that were once part of Serbian people, and did not belong to the Orthodox Church, were missing institutions to assist them in preserving historical memory after the Ottoman incursion. Therefore, it was easier for the non-Orthodox ethnic groups of Serbs to lose their Serbian identity through the course of time, and

they started defining themselves through their geographic or religious identity, while some „collective memories” of their origin were preserved in the name of the language („Racki”, „Sarbski”), as in Šokci and Bunjevci. The Orthodox Church failed to develop those kinds of universalist pretensions that Catholic Church had in the West, or show sufficient insight and energy to incorporate the Catholic and Muslim Serbs, who were mostly still nationally undefined, into Serbian political nation, which would prevent or at least mitigate the consequences of large-scale fratricidal wars that followed. Vienna, Rome and Zagreb had shown greater engagement, rationality, and organization on this issue, and certainly one factor which American international relations theorists call „soft power”, which would cause irreparable harm to Serbian national interests in the following years, and tighten Serbo-Croatian intolerance. For researchers who are engaged in the processes of formation of nations, it is still an interesting fact that the fusion of Šokci, Bunjevci, and Slovenian Catholics around Shkoder, with the rest of Croatian national corpus, in some places is still not completely finalized. Apart from the few Catholic Serbs in Vojvodina, there is the example of city of Shkoder area, where due to national-communist regime of Enver Hoxha, it is still possible to encounter the remnants of Catholic Serbs from the past.

Key words: Serbs, Rascians, Croats, Catholic Serbs, Serbo-Croats, Šokci, Bunjevci, Morlachs, citizens of Dubrovnik, Montenegrins, Illyrians.